

OB LINHARTOVEM ZBRANEM DELU

Naslov in témo mi je sugeriral odbor Slavističnega društva. Poročal naj bi, kaj prinaša Zbrano delo Antona Tomaža Linharta v našo literarno zgodovino novega. No, natanko vzeto se knjiga ne bi smela v knjigarniški založbi ravno ponášati z napisom »Zadnja novost«, saj je izšla natanko pred 10 leti. Vsebuje gradivo in razne ugotovitve, ki so bile nekatere med njimi takrat nove, potem pa so bile mnoge od njih upoštevane v naših literarnih zgodovinah, ki so izšle po letu 1950, pa tudi v kakem strokovnem članku. Zato je morala pač téma biti mišljena drugače. Zbirka Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev je od takrat, ko je v njej izšel Linhart, narasla že na 67 zvezkov. Vsak od njih je tako bogat, da ga je treba resno študirati. Razumem torej, da spričo pomanjkanja časa ni mogoče, da bi vsak slavist sprejel vase res vse bistveno. Pa tudi tisti redki, ki ste se morebiti pretolkli skozi 500 in toliko strani te knjige, ste eno in drugo že pozabili. Zato naj na kratko obnovim vsebino tega zvezka in opozorim na tisto, kar je važnejšega; vpletal pa bom tudi tisto, kar je prišlo šele po izidu knjige na dan. Posebno pozornost bom posvetil Linhartovi miselnosti, ker bo treba, kar smo do danes pisali o tem, še dopolniti, in o njegovi nemški poeziji, o kateri do danes ni bila izrečena še nobena sodba, četudi bi bilo to potrebno že glede na sodobne slovenske literarne pojave.

Linhartovo Zbrano delo I ima naslednje razdelke: Dramatični spisi (Županova Micka, Veseli dan, Miss Jenny Love), Pesmi (Blumen aus Krain), Pisma (39 Martinu Kuraltu, po 1 Blažu Kumerdeju in Martinu Urbančiču; gotovo zelo dragocena korespondenca z lužiškoskrbskim učenjakom Gottliebom Antonom je dokončno izgubljena); sledijo Dostavek (Govor v Akademiji operosorum, pesem Fantje, en lep cvet je ta), Prevodi nemških tekstov (oskrbela sva jih s Kreftom), Opombe ter na koncu Slovarček in Imensko kazalo.

Ko sem sestavljal Opombe, sem mislil, da je prav, če vdelam vanje čim več gradiva, ki je težko dostopno in seveda v zvezi z besedilom. Tako bi bil na voljo vsakomur, ki bi hotel raziskovati dalje, vsaj najpotrebnejši aparat. Zato je v njih že tudi eno in drugo, kar bo služilo za dokumentacijo v monografiji, ki bo zaključila publikacijo po izidu še drugega zvezka.

Večkrat mi zastavljajo vprašanje: Kako, da še ni izšel drugi napovedani zvezek? — Odgovor je tale: Načelno je že odločeno, da izide Linhartov Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs v prevodu, ker ne gre za umetniški tekst, marveč za znanstveni. Ta prevod je v konceptu končan. Težave so drugod. Sam bom v komentarju z že zbranim gradivom lahko pojasnil, kako je delo nastalo, v kakšnih okoliščinah je izšlo in kakšen odziv je imelo, ne bom pa mogel komentirati teksta. To čaka zgodovinarja, arheologa, etnografa in lingvista. Navezan sem torej na tujo pomoč in te, četudi mi je bila obljubljena, ni, ker so pač ljudje preveč zaposleni, pa tudi mene je nekajkrat zvabila potreba od Linharta drugam.

Tako Linhartovo leposlovje, še bolj pa pisma so zahtevala mnogo vseh mogočih pojasnil. Marsikaj od tega je prišlo do izraza v petih večjih delih, v katerih ima tudi Linhart svoj primerni prostor: Zgodovina slovenskega slov-

stva (1956), Slodnjakova Geschichte der slowenischen Literatur (1958), Zgodovina narodov Jugoslavije II (1959), Cvetko, Odmevi glasbene klasike na Slovenskem (1955) in Ludvik, Nemško gledališče v Ljubljani do 1790 (1957). Od študij, ki slonijo na novem gradivu, navajam: Vlado Schmidt, A. Linhart kot okrožni šolski nadzornik (Zgodovinski časopis 1954)), moj Prispevek h genealogiji in biografiji Antona Tomaža Linharta (Slavistična revija 1954), iz množice priložnostnih člankov, objavljenih za Linhartovo 200-letnico rojstva, pa izbiram le naslednje: Koblar, Slovenska dramatika — izročilo Antona Tomaža Linharta (zbornik Linhartovo izročilo 1957), Zwitter, Anton Tomaž Linhart in njegovo zgodovinsko delo (Naša sodobnost 1957), Kralj, O rojstvu slovenske gledališke literature (tam), in še 2 svoja: Dvestoletnica Linhartovega rojstva (Gledališki list ljubljanske Drame 1956) in Naš odnos do Linharta v preteklosti in sedanjosti (Naša sodobnost 1956), v katerem boste našli pregled in oceno vsega, kar je bilo do 1956. važnejšega napisanega o Linhartu.

In sedaj k stvari!

Od biografskih podatkov najdemo v opombah k Zbranemu delu v glavnem vse, kar smo do 1950 vedeli o njegovem šolanju, bivanju v Stični, življenju na Dunaju, vrnitvi v Ljubljano, prizadevanju za ureditev življenjskega položaja, o njegovi uradniški karieri, ustanovitvi družine in smrti. K temu so prišli kasneje nadrobni podatki o njegovem rodu in obrtniškem poreklu, o njegovih prizadevanjih kot okrožnega šolskega komisarja in o njem kot zgodovinarju in skladatelju. V zvezi z njegovo biografijo bo treba vsekakor globlje osvetliti njegova prva leta v Radovljici in nato dijaška na ljubljanski jezuitski gimnaziji, ko se je začel v njem vzbujati smisel za leposlovje. Med dokumentirano izpričanim zaključkom 5. razreda gimnazije (1773) in vstopom v stiški samostan (1776) še vedno zija 3-letna časovna vrzel. Očitno je nadaljeval študije vsaj dve leti na liceju. Toda kje? Kje je prebil leto pred vstopom v cistercijski red? Čas od 17. do 20. leta je gotovo tako važen, da bo linhartoslovje težko izhajalo brez vsakršnega podatka o tem. V opombah sem zaradi pomanjkanja direktnih virov o notranjih razmerah v stiškem samostanu le s pomočjo silno skromnega materiala (Catalogus Sitticensis) skušal rekonstruirati razmere, zaradi katerih se je Linhart odločil zapustiti samostan in ki je nanje v korespondenci s Kuraltom reagiral s tako drastičnimi izrazi o nekaterih svojih bivših sobratih. Najdba žal nepopolnega akta v avstrijskem drž. arhivu, namreč poročila deželnega glavarja Jožefa Marije Auersperga cesarici Mariji Tereziji o uspehu preiskave zoper stiškega opata Franca Ks. Tauffrerja z dne 29. 12. 1778, torej dober mesec po Linhartovem izstopu, zelo dobro osvetljuje ta spor, in sicer precej drugače, kakor sem si ga predstavljal. Četudi so morala priti do izraza ideološka trenja, povzročena po vedno močnejšem vdiranju splošne protiredovniške miselnosti v Stično, je postalo nekaterim menihom življenje v samostanu neznosno zaradi osebnih intrig, ki imajo čisto banalno ozadje: vprašanje prehrane, razpolaganja z osebno lastnino, hišnega reda in redovne discipline.

Problem zase, ki je ostal še danes nerešen, je Linhartov odhod na Dunaj in vse njegovo tamkajšnje življenje. Kdo mu je ta korak nasvetoval in omogočil? Kdo ga je vzdrževal? Ali je res študiral na univerzi policijske, trgovske in finančne vede pri Jožefu Sonnenfelsu? Kakšen je bil krog njegovih dunajskih znancev? Ali ni morebiti le kako prišel v stik s člani literarnega krožka »Wiener Freunde«, ki so prav v tistih letih izdali 2.—4. snopič dunajskega Musenalmanacha? Koliko je Linhart, razen nekaterih — in katerih? —

predstav dunajskih gledališč in razen dunajske literarne produkcije, katere najvidnejša osebnost je bil ossijanski bard Mihael Denis, mogel spoznati glavne vrhove svetovne literature, po kateri poti, s posredovanjem katerega jezika in kako globoko? Kaj je bilo z nekakšnim njegovim izpitom na Dunaju in z njegovo dunajsko zaposlitvijo? Vse to so vprašanja, ki nanje danes še vedno ni mogoče jasno odgovoriti, ker gradiva ni ali pa še ni najdeno. Po vrnitvi v Ljubljano, po prejemu prvih primerkov žaloigre Miss Jenny Love (Augsburg 1780), objavi elegije An Joseph nach dem Tode Marien Theresiens (1780) in ob izidu almanaha Blumen aus Krain (1781) ga najdemo že v družbi ljubljanske intelektualne elite kot enakega med enakimi, čeprav visi njegovo krušno vprašanje še čisto v zraku in ga zato vleče nazaj na Dunaj, kjer je »zapustil mastne paše«, ali pa v Ameriko, »ker je domovina kakor vlačuga, ki kar naprej vabi, a išče zaprek, da ne bi bilo treba preiti k stvari.«

V to biografijo, ki jo prekinjam v času tik po nastopu vlade Jožefa II. in ki postaja čedalje zanimivejša, ker jo spremljajo že uvaževanja vredna literarna dejanja, posegajo malo pojasnjene, zato precej skrivnostne sile. Zmemor bolj sem prepričan, da bo treba sprejeti trditev, da je bila za vsem tem že zdaj takrat progresivna framasonska organizacija, ali če hočete, nekakšna posebna cerkev, sestavljena iz izbrane vrste literatov, umetnikov, državnikov, uradnikov, finančnih magnatov in tudi duhovnikov. Res je kaj malo upanja, da bi mogel kdo do kraja posvetiti v takratno delovanje te organizacije, ker bo težko najti zanesljive vire. Imam pa kljub temu dovolj oporišč mimo tistih, ki sem jih podal v opombah, za svojo trditev.

1. Vse kaže, da je bil njegov protektor, grof Janez Nepomuk Edling, framason.

2. Framason je bil Jožef Sonnenfels, po vsej verjetnosti njegov akademski učitelj.

3. Drži, da se je kmalu po preselitvi na Dunaj (pred 2. 3. 1779) naselil v hiši grofa Jožefa Herbersteina-Moltkeja, zasebnika in mojstra ene izmed takratnih dunajskih lož — Zur gekrönten Hoffnung.

4. Drži, da je kmalu po prihodu na Dunaj začel obiskovati dr. Jožefa Mayerja, profesorja logike, metafizike in moralke na dunajski univerzi, tudi framasona.

5. Drži, da je imel tam osebne zveze s tajnim svetnikom Fr. Kresselom, predsednikom duhovne dvorne komisije, ki mu je bil izročil dva podvržka Horacovih ód, objavljena v Blumen aus Krain, in da je bil Kressel framason.

6. Drži, da je prišel v stik s potopiscem B. Fr. Hermannom, ko je ta leta 1780 obiskal Ljubljano, izdal svoje Reisen ter v njih pohvalil Linharta; tudi Hermann je bil framason.

7. Drži, da je bil framason kanonik Ricci, tisti, ki je na Dunaju pel Metastasiu neko Linhartovo slovensko pesem.

8. Drži, da je Linhart leta 1783 pošiljal prijatelja Kuralta po nekem opravku na Dunaju v hišo kneza Fr. Dietrichsteina, vrhovnega komornika in deželnega velikega mojstra protozidarjev.

9. Dokazano je slednjič, da je bil Linhart kasneje, v letih 1792—1794, član ljubljanske lože Zur Wohltätigkeit und Standhaftigkeit.

Ta dejstva so važna za razumevanje Linhartovega svetovnega nazora, ki se po njegovem triindvajsetem ali štiriindvajsetem letu ob vrnitvi v Ljubljano gotovo ni več bistveno spremenil. Kakšen naj bi bil njegov duševni obraz, gledan pod tem zornim kotom? Rojen v narodnostno mešani nogavi-

čarski družini, po naravi nadpovprečno darovit in bister, po izobrazbi, po intelektualni, čustveni in volutativni plati posebno še za kranjskega provincialca izreden format, je prišel v Ljubljano poln mladostnih sil in pričakovanj. Ko je pobegnil iz Stične in tam zapustil prijatelja Kuralta, je najprej iz obzirnosti trdil, da človek, če zapusti samostan, spremeni le obleko, ne pa srca. Ko mu je leto dni kasneje sledil še Kuralt, je bil ves srečen, da sta oba »in saeculo«, mu čestital, da je pretrgal suženjske spone in kot poštenjak zapustil teater, kjer nastopajo komedijanti — mišljeni so cistercijanci — ki edini imajo privilegij, da so zlobni in nevedni. Na Dunaju je s sproščenimi čustvi srkal vase poleg umetnosti tudi framazonsko filozofijo in tisto, ki jo imenujemo avstrijsko varianto razsvetljenstva. Bil je eden tistih oboževalcev bodočega in po materini smrti resničnega vladarja Jožefa II., saj je videl v njem posebitev države, poslej vladane po naukah Montesquieuja, Voltaira, Diderota, Wolffa, Beccaria in drugih. Pričakovati je, da bo splošno duhovno lenobnost premagala vrsta dobrih uradnikov in da se bo v kratkem razcveto v državi novo gospodarsko in kulturno življenje. Verjel je, da bodo skoraj zatrti predsodki in mračnjaštvo in da bo takšnim, kakor je on, dano svobodno snovati, izražati misli in ukrepati. Impulzivnen kakor je bil — in to impulzivnost je podžigalo v njem nebrzdano viharšiško razpoloženje — je pričakoval, da ga bodo sprejeli doma z odprtimi rokami. Pred očmi so mu plavali prividi, kako se bo s pomočjo vplivnih prostozidarских bratov in z lastnimi močmi vzpenjal po birokratski lestvici, hkrati pa dajal duška ustvarjalnemu gonu in si tako pridobil mesto na nemškem Parnasu. Videti je, da je ta, ki je že v 15. letu hrepenel za jezuitskim življenjem in v 18. letu res oblekel cistercijansko kuto, z njo vred kar nekam lahko odvrigel staro miselnost in se prerodil v deista. Zdaj je veroval le še v eksistenco Najvišjega bitja, ki je vsemu pravzrok in zna čudovito ravnati z mehanizmom narave. Svoje življenje in delo bo poslej uravnaval po zakonih naravnega in ne božjega prava in po naravni, ne cerkveni morali. Pomagal bo sočloveku iz težav k sreči po vodilu prostozidarjev: Ne stori drugemu tega, kar nočeš, da bi drugi tebi storili; stori pa jim to, kar želiš, da bi le-ti storili tebi. Itd.

Ali je Linhartova miselnost s te stopnje evoluirala kdaj v materialistično in ateistično, kar se je še dokaj redko dogajalo med njegovimi sodobniki v velikem svetu, je težko reči. Vsekakor govorijo mnoga dejstva za to, da so se mu lepe sanje po nekaj letih razblinile. Jela so jih prekrivati treznejša spoznanja: Izšel je iz dežele, ki velja za barbarsko, pa le ni tako zane-marjena, kakor je mislil o njej svet. To spoznanje, spojeno z občudovanjem lepote rodne pokrajine in podžgano z zgledi protektorja Edlinga, šolnika Kumerdeja, potem pa še učenega filantropa in bogataša Zoisa, je zahtevalo od njega odpoved aspiracijam na mesto med nesmrtniki v germanski valhali. Potegnilo ga je na realna tla potreb tistega neposrednega okolja, ki ga je ganilo s svojo revščino in zaostalostjo.

Po enoletnem čakanju na zaposlitev in neizpolnjeni obljubi, da dobi v Ljubljani profesorsko službo, je hočeš nočeš šel za Herbersteinovega arhivarja. Na prvi pogled se zdi to čudno; toda če vemo, da je bil ljubljanski škof v vsem cesarstvu najmočnejši zagovornik oficialne protirimske cerkvene politike, jožefinskih reform in sovražnik meništva, potem bi nas zanimalo, kdo mu je utrl pot v škofijo. Obojestranska toleranca je nato trajala dve leti kot dokaz, da je med omikanimi ljudmi kljub različnim nazorom le mogoče pametno sožitje. Podoben je bil tudi njegov odnos do janzenističnih profe-

sorjev, ki so jih teološki spori pregnali ob ukinitvi liceja iz Ljubljane, pa tudi do Japlja in Vodnika. Ta čas je Linhart plodno uporabil tudi zase. Že kot člana Akademije operosorum ga je zanimala zgodovina. Ko so mu bile na vpogled laiku sicer nedostopne škofijske arhivallije, je začel študirati cerkveno zgodovino, kar ga je — seveda na spodbudo preroditeljev — navedlo, da se je lotil pisanja kritične zgodovine svoje domovine.

Da bi imel resnično kak delež pri sestavljanju znamenitega Herbersteinovega pastirskega pisma, kakor je namigoval Mihec Firbec (Vörwetz), t. j. frančiškan Kastul Weibel, je pač ena tistih laži, h kakršnim so se zatekali mnogi pisci paskvilov in polemik ob poplavi brošur, ko je Jožef II. razširil tiskovno svobodo (1781—1784). Koliko so bile povod osebne in koliko ideološke razlike, da sta se škof in njegov arhivar razšla in nato zmerom bolj sovražila, ne bomo najbrž nikoli izvedeli. Spet so minili meseci, preden je prišel do službe, zdaj do državne službe in v njej ostal do konca. Arhivske vire o tem (prošnje za namestitvev in napredovanja, curriculum vitae, conduitne liste) bo treba še in še iskati.

Nekako ob istem času, ko je znašal že vkup gradivo za svojo zgodovino, je organiziral Družbo prijateljev gledališča in z njo naštudiral več nemških komedij ter jih uprizoril. V opombah k Županovi Micki sem poročal o repertoarju te družbe in pokazal na verjetnost, da so jo sestavljali večinoma člani ljubljanske framasonske lože. Ta družba je pač nastala v zvezi z razpustom lože, t. j. po razglasitvi Freimaurer-Patenta z dne 11. 12. 1785. Ugotovitev obstoja te Linhartove družbe, dovoljene, ker se je s podpiranjem nove ljubljanske sirotišnice filantropsko udeleževala, je omogočila srečna okoliščina, da je prišel po osvoboditvi v NUK preko Federalnega zbirnega centra najpopolnejši primerek stare Laibacher Zeitung. Iz tega časnika, ki od Dimitza sem ni bil več v znanstveni evidenci, je bilo in bo še mogoče črpati dragoceno gradivo zlasti za lokalno zgodovino. Šele neokrnjen tekst poročila o prvi uprizoritvi Županove Micke je osvetlil razen tega pomembnega dogodka samega tudi obstanek in repertoar omenjene družine. Nadrobnejši študij uprizorjenih del bo gotovo prispeval še kaj novega.

Zveze med Družbo za kmetijstvo in koristne umetnosti v Ljubljani in Linhartom še niso bile v javnosti podrobneje osvetljene, ker je gradivo o tem prihranjeno za drugi zvezek. Linhart je postal član te družbe med leti 1782 in 1784 in to gotovo s posredovanjem v njej delujočih preroditeljev Kumerdeja in Zoisa. Ko je bilo treba zbirati gradivo za Poskus zgodovine, je ta družba dala Linhartu na voljo svoj upravni aparat, razen tega pa tudi podprla izdajo s prenumeracijo na večje število izvodov, kar je razvidno iz ohranjenih drobcev njenega prvotnega arhiva in iz nekaterih objav. Ukinitve družbe (1787), utemeljena z očitkom, da je prekoračila okvir svojih kompetenc, je kajpak zamajala finančni temelj Zgodovini. Omenjeno bodi tu še, da je Linhart napisal zgodovino te družbe, ki je iz nje črpal kasneje Bleiweis, rokopis pa je verjetno izgubljen. Nadalje je v tej zvezi omembe vredna reklamna objava v Laibacher Zeitung, ki je napovedala izid Poskusa. V njej je Linhart jasneje ko v delu samem označil načrt in izpovedal takole svoj prerodni credo: »Tisti narod, ki živi v južnem delu avstrijskega okrožja med Dravo in Jadranskim morjem, spada k velikemu, značilnemu ljudskemu deblu Slovanov, predstavlja pa po svojem jeziku in izvoru le eno in isto ljudsko vejo in ga le slučajno, čeprav zgodovinsko ne čisto natanko, dele v Kranjce in Vinde, pač zasluži svojo lastno zgodovino. Doslej so nam jo dajali le po kosih in raz-

treseno v analih dežel, ki v njih živi, nikakor pa v celotni povezanosti njihovih usodnih dogodivščin.« Besedilo je važno, ker tako odločne in jasne teze, da živi na tem ozemlju en sam narod, in antiteze med nacionalno zgodovino in zgodovino posameznih dežel doslej ne poznamo (Zwitter). Vrednost in pomen Linhartovega Poskusa, je v zadnjem času ocenil dr. Zwitter. Ta je že prej primerjal tiskano izdajo z rokopisom, edinim danes ohranjenim neposrednim dokumentom Linhartovega ustvarjalnega dela, in opozoril na nekatere značilne razlike med obema tekstoma. Gre za retuše kar izzivalnih formulacij, retuše, ki jih je avtorju vsilila cenzura. Kjer govori n. pr. Linhart o številčni moči Slovanov v Avstriji, stoje v rokopisu še besede, ki jih je cenzura črtala, in sicer: da bi moral naslednik Jožefa II., Leopold II., pri preurejanju države kot filozof na prestolu upoštevati dejstvo, da je Avstrija pravzaprav slovanska država, in iz njega izvajati politične zaključke, sam pa da hoče s svojim delom prispevati k razčiščenju pojmov. S tem je Linhart izpovedal mnogo več kakor Kopitar s svojo koncepcijo avstroslavizma. Tu ne gre le za kulturni program, marveč že za izrazito politično idejo, ki pa je cesarska Avstrija ni nikoli uresničila.

Govoreč o najnovejših pogledih na Linharta kot zgodovinarja, naj k svoji nekdanji domnevi o vzroku, zakaj je to delo ostalo fragment, češ da ga zaradi spremenjenih političnih razmer in povečanega cenzurnega pritiska ni kazalo nadaljevati, pristavim popravek, ki temelji na najdbi več ko sto doslej znanstveno neizrabljenih Zoisovih pisem. V enem teh, ki ni ne datirano in tudi ne vemo, na koga je bilo naslovljeno, stoji v prevodu tole: »Medtem je Ljubljana izgubila nekega drugega moža, s katerim je pokopan največji kranjski genij, sekretarja Linharta. Umrl je nenadoma za anevrizmo aorte, ki je narasla do debeline moške pesti, in so jo slednjič našli počeno. Z njim sem izgubil literarnega prijatelja in kritika, ki mi je bilo občevanje z njim edini oddih in veselje, ter gledam z žalostjo nedokončano delo Zgodovine Kranjske, od katere sta izšla le dva zvezka, tretji leži v osnutku, četrti pa z avtorjem pod zemljo.« Citirano mesto je podobno, toda popolnejše od tistega, ki ga poznamo iz pisma Vodniku (tik po 14. 7. 1795). Iz njega povzemamo, da je Linhart svoje delo vendarle nadaljeval in da ga je res prekinila samo smrt. Razen tega izvemo iz odlomka, da je Zois videl v Linhartu genialnega rojaka, koliko mu je pomenilo občevanje z njim, zlasti pa, da je bil vsaj proti koncu življenja kot literarni sobesednik in kritik bolj *on* Zoisu mentor, kakor pa, tako vsaj smo doslej trdili, narobe. Izraz »literarni prijatelj« morebiti tudi pove, da sta bila s Zoisom na istih prerodnih, ne pa tudi ideoloških pozicijah.

S te strani sta silno zanimivi dve njegovi spomenici, ki ju je napisal kot uradnik in ki se zdi, da preklicujeta vse, kar smo doslej v njegovem delu videli prerodnega, naprednega, revolucionarnega. To gradivo je za Apihom spravil v razvid VI. Schmidt. Tekst spomenice o obnovi nekdanjih pravic deželnih stanov iz l. 1791 bo res treba v marsičem še natančneje analizirati (Zwitter, Slodnjak). Vendar lahko povemo že zdaj vsaj o tisti točki, kjer je govora o šolstvu in ki nas s prerodnega stališča zanima, tole: Na prvi pogled zagovarja v njej Linhart odpravo elementarnega šolstva, četudi poudarja, da ima Kranjska poseben jezik in da je njeno ljudstvo posebnega izvora. Takšno stališče do edine poti, po kateri more prosveta prodirati med ljudstvo, je res popolnoma v nasprotju z osnovno tezo razsvetljenstva in tudi preroda. Vendar, če stvar pogledamo bliže, reč le ni taka. Linhart ugotavlja, da naša šola ni obrodila pričakovanega sadu, da je osovražena tako pri tistih, ki jo morajo vzdrževati,

kakor pri onih, ki jim je namenjena, da odteguje kmetom delovno silo, zato pa da prihajajo iz nje na pol šolani ljudje, ki so anarhični in destruktivni. Iz nadaljnega besedila pa takoj vidimo, da je to pravzaprav obsodba oblasti, ne pa šole. Ker vlada ne izvršuje svojih dolžnosti do učiteljskega proletariata — in to je učiteljstvo zaradi obupno slabih socialnih razmer v resnici bilo — pač ni mogoče pričakovati drugega, ko da učiteljstvo sicer tako potrebno institucijo le razkraja. Iz vloge govori torej le imperativ: dajte učiteljem spodobno eksistenco, potem šele pričakujte izboljšanje šolstva!

Kako je znal Linhart kot okrožni šolski nadzornik, na svojem delovnem področju sicer vpliven faktor, nasproti notranjeavstrijskemu guberniju pa le podrejen uradnik, zabrusiti nadrejenemu svoje mnenje, kaže še bolj drastično njegov odgovor iz l. 1788 na vprašanje, katere šolske knjige naj se prevedejo za naše trivialke. V uradnem listu, ki ga odlikuje ne le imeniten birokratski stil, pač pa tudi sijajna dialektika, se izraža takole:¹

»Visoki gubernij ima to, da bi uvedba nemščine pospešila širjenje šolstva, za nesporno stvar.

Vendar pa si okrožni urad dovoljuje pokorno pripomniti: prav za širjenje jezika² je treba najprej poskrbeti za šole, ker je razmerje med šolsko ustanovo in jezikom samo takšno kakor med sredstvom in namenom.

Nekemu ljudstvu vzeti jezik in mu dati drugega sploh ni zadeva posameznih predlogov in odredb; do tega more priti le ali z velikimi političnimi revolucijami ali pa z neopaznimi vplivi časa v dolgih stoletjih.

Gre torej pravzaprav za vprašanje: s kakšnimi pripomočki bi bilo že zdaj mogoče pripraviti šole za tisti zaželeni, toda — kakor kaže — še zelo oddaljeni čas, ko bo na Kranjskem podeželsko ljudstvo splošno uporabljalo nemščino? ...

Če bi bil namen šolstva edinole razširjati znanje, razsvetljevati um, požlahtnjevati srce in sploh oblikovati dobre, uporabne ljudi, potem bi bilo želeli, da se prevedejo brez izjeme vsi učbeniki,³ ker je naravno, da lažje zasajamo v dušo pojme in občutja z znanimi domačimi kakor pa z neznanimi ali na pol doumljenimi besedami in izrazi.⁴

Ker pa gre za to, da se ta namen poveže tudi z uvedbo nemščine, smo mnenja, da bi bilo koristno prevesti samo tiste učbenike, ki vsebujejo osnovo pouka in najnižje učne predmete ...»

V nadaljevanju Linhart kratkoma predlaga, naj dobe otroci slovenskih trivialk v roke le abecednik in prevod malega katekizma z vprašanji in odgovori.

Kaj je torej Linhart s to svojo vlogo povedal predpostavljanim?

Če jo beremo površno, zagovarja še večje osiromašenje našega takrat že tako dosti mizernega šolstva. Torej spet obupna negacija vseh razsvetljskih in prerodnih prizadevanj! Toda vzemimo v roke logiko in premislimo še enkrat!

Gre za dve izmed temeljnih tendenc jožefinskih reform: prvo — dvigniti ljudske množice — pri takratni trdni veri v omnipotenco vzgoje — iz nevednosti, mračnjaštva in posurovelosti in tako napraviti iz njih izobražene, pametne, omikane in s tem v vsakem pogledu koristne podanike — ter drugo —

¹ Navajam v prevodu.

² Mišljen je nemški jezik.

³ Ki so bili v rabi v takratni osnovni nemški šoli.

⁴ Zgleden povzetek temeljnih naukov takratnih najnaprednejših filozofov in pedagogov.

zaradi vse prepočasi funkcionirajočega državnega stroja čim hitreje doseči tudi pri nenemških narodih ne le znanje nemščine, marveč kar na kratko in malo germanizirati vse avstrijske Slované, ki že sami — brez Madžarov — predstavljajo v državi večino. Da je vlada hotela resnično s takó radikalno jezikovno politiko germanizirati neslovanske narode svoje države, sledi iz zgoraj citiranih popolnoma nedvoumnih Linhartovih besed: »Nekemu ljudstvu vzeti jezik in mu dati drugega...«

A zdaj še, kakšna bi bila pot do tega cilja? Spet dvojna: ali s sto- in stoletnim procesom, možnost, ki za tope birokrate spričo znane cesarjeve hlastavosti nikakor ni bila sprejemljiva, ali pa velika politična revolucija, možnost, ki njenega izida nikoli ne moreš naprej preračunati, kakor kažeta n. pr. angleški primer iz prejšnjega stoletja ali pa ameriški komaj dvanajst let nazaj. Kako je zlasti s to drugo možnostjo Linhart dregnil naravnost v sršenovo gnezdo, si lahko mislimo! Ali drugače izraženo: Linhart je s to spomenico, napisano na moč ostrim in mojstrskim peresom, pokazal notranjeavstrijskemu guberniju, ki je prejemal navodila naravnost iz cesarske pisarne, vso absurdnost takšnega obravnavanja šolskega in jezikovnega vprašanja na nemškem ozemlju. Za resničnega razsvetljenca in preroditelja Linharta je obstajala le tale alternativa: ali poštena državljanska vzgoja, v jezikovnem oziru pa status quo, ki je — če že hočete, spoštovani birokratski kolegi, slišati resnico v svojem jeziku — izraz božje volje ali pa delo narave in zgodovine; ali pa boste, če se nikakor ne morete s tem sprijazniti, po železnih zakonih logike dobili maso, ki bo v najboljšem primeru govorila nemško, a bo obstajala iz usmiljenja vrednih nevednežev, zasleplencev in divjakov.

Samo to in nič drugega ne vsebuje ta znameniti akt, ki stoji za njim ves Linhart, pa ne sam, marveč družba vseh naših preroditeljev in še nekaterih njenih simpatizerjev. Ta spomenica nam torej jasno kaže, da Linhart tudi kot odvisen uradnik še daleč ni bil samo številka med črednimi ljudmi, pač pa samostojno misleča in veliko razmišljujoča glava, poklicana kakor nalašč, da daje v kritičnih časih ton in smer našemu narodnemu razvoju. Iste njegove misli srečamo v Poskusu zgodovine, v obeh veseloigrah, pa tudi v nekaterih njegovih pismih, le da izražene v drugačnem jeziku in v drugi obliki.

Preostane mi še nekaj besed o Linhartovem leposlovnem delu. Ker obstoji le-to iz precej nemških tekstov, bi šla pravzaprav beseda germanistu. Linhart je obdelan v delu Nagl-Zeidler-Castle, Deutsch-österreichische Literaturgeschichte (1914) na moč klavrno, v mojih opombah pa je o tem že precej gradiva, zato naj se ustavim pri Blumen aus Krain, saj obstojijo med tem almanahom in sodobno slovensko literarno produkcijo tesne časovne zveze.

Za študij Linhartove pesniške ustvarjalnosti imamo lepo priložnost, če primerjamo njegov almanah s prav takrat izhajajočimi Pisanicami in če vzamemo kot tertium comparationis Wienerischer Musenalmanach iz 1776—81. Doslej se je vse do Slodnjaka ponavljala trditev, da je bil vzor Pisanicam dunajski almanah muz, sodba o razmerju med le-temi in Linhartovim nemškim Cvetjem s Kranjskega pa sploh še ni bila izrečena.

Da bi bile Pisanice podobne produktom dunajskih poetov, po starosti samih Linhartovih vrstnikov: Ratschkyja, Blumauerja, Alxingerja, Prandstätterja, Leona in dr., je čisto brez osnove. Dunajski almanah je po stilu, motivih in oblikah varianta avstrijskega rokokoja in pa smeri, ki jo Nemci imenujejo Empfindsamkeit; nič nima skupnega s Sturm und Drang, s Klopstockom pa pravzaprav le tevtomanijo. Linhartovo Cvetje je vsemu temu prav tako kar

precej oddaljeno. Podobnost bi bila med njima le v zunanji obliki. V Linhartovih pesmih ni samo mnogo več resnobe, ampak tudi več stilne enotnosti, ki je v Pisanicah in Musenalmanachu že zato ne more biti, ker sta to delo več avtorjev, Linhartova knjiga pa je do malega vsa njegova.

Če hočemo primerjati Pisanice in Blumen aus Krain ter ugotoviti njuno kvaliteto, moramo uporabiti tudi kvantitativne kriterije. To pa zahteva dosti drobnega dela, kajti govoriti kar približno o množini, nas ne more privedi nikamor.

Kaj pokaže tedaj takšna primerjava med prvim slovenskim in Linhartovim pesniškim almanahom?

Trije tiskani in en rokopisni letnik Pisanic štejejo skupaj 59, medtem ko ima Cvetje, če odračunamo en dramatični in 4 prozne tekste, 42 pesmi, od katerih je Linhartovih 39. V Pisanicah je sodelovalo 8 večinoma s šifro podpisanih avtorjev s 14 prispevki: Vodnik (5), Dev (3), neugotovljeni avtor s šifro B. E., Edling, Mihelič, Naglič, Pohlin in Ritter (po 1). Nepodpisanih tekstov je 45, vsaj dva od teh sta gotovo Pohlinova, vse ostale pa pripisujejo Devu. To zadnje me ne prepričuje. Morebiti se bo kdaj le izkazalo, da je bil med pisaničarji tudi Japelj.

Od metrov se rabita v Pisanicah najčešče aleksandrinec (20-krat) in 4-stopni trohej (16), nato sledijo distih (4), 3-stopni daktil in amfibrah (po 2), slednjič še heksameter, sapfična kitica, 6- in 4-stopni jamb, 6-stopni trohej in verzi v kombinaciji različnih metrov (libreto). Precej istemu razmerju ustrezajo tudi oblike: dvostišja (15), tri- do desetvrstične kitice, med katerimi prevladujejo 4- (17) in 6-vrstične (18). Po zvrsteh je v Pisanicah največ epigramov (12), literarnih poslanic (10), dinastičnih hvalnic (8), prigradnic in poučnih povesti (oboje po 7), nato žanrske slike in živalske pripovedke (po 3), dve bi uvrstili med neosebne erotične pesmi, po enkrat pa so zastopani libreto, basen, obešenjaški kuplet, religiozna in učna pesem. Če vzamemo za kriterij slog, kolikor ga je vedno sploh mogoče točno opredeliti, dobimo tale rezultat: 24-krat je zastopan slog, ki bi se mu bolje prilegla oznaka racionalistični realizem ko psevdoklasicizem, potem Denisova manira, to je spoj baroka, ossianizma in Empfindsamkeit (15), italijanski barok ali morda boljši tērmin manierizem (12), nekaj precej bledih primerov predromantike (5) in slednjič rokoko (2). K posebnostim Pisanic štejemo v dveh primerih glasovno slikanje (posnemanje kovača, poštnega roga, siničjega petja, povelja, kadar ustavljamo konje) in poslovenjeno mitologijo (Belin, Hromak, Marljivka in modrice; Zvezdogle-darna itd.). Nekatere pesmi, četudi mnogokrat pregostobesedne, stopajo z visokih koturnov akademske poezije in poskušajo govoriti na dušo ljudstvu. Za tiste pesmi, ki smo jih šteli k literarnim poslanicam, je značilna prerodna ideologija. Da je bil pisaničar Pohlin v osebnem stiku z Denisom, vemo od drugod, tu pa dokazuje zvezo prevod njegovega Der Zwist der Fürsten, še bolj pa, da je Denis sprejel iz Pisanic III Nagličev epigram Nečernost tega svejta v Dostavek uvodne razprave Gespräch von dem Werte der Reime, ki jo najdemo v petem zvezku razkošne izdaje Ossians und Sineds Lieder (iz 1784). Objava fungira kot zgled kranjskih heksametrov v imenitni družbi italijanskih, francoskih, madžarskih, španskih, angleških, holandskih, danskih, švedskih, čeških in poljskih. Denis, četudi je nekaj let služboval v Celovcu, gotovo ni znal prida slovensko, zato je nasedel Pohlinu, ki mu je precej polomljene distihe serviral za heksametre. Seveda bi bilo treba povedati o Pisanicah še kaj več, toda za našo rabo naj to zadostuje.

Kako pa je v tem pogledu z Blumen aus Krain?

Čeprav naredi zbirka v posameznostih vtis močne razgibanosti, je celota neprimerno enotnejša, preglednejša in bolj urejena, saj je nekako notranje ubrana, komponirana. V metričnem pogledu je najbolj pogosten 4-stopni jamb (8-krat, 2-krat z dodatnim notnim tekstom), nato heksameter (5), sapfična kitica, 5-stopni jamb in 4-stopni trohej (po 4), alkajska kitica in 3-stopni trohej (po 3), dalje asklepska, antičnim podobne kitice in 3-stopni jamb (po 2), posamič pa nekitična in posebno zgrajena simetrična tvorba. Zvrsti so zastopane nekako takole: najčešča je oda (10), erotična pesem in epigram (po 8), dve podobni in pa pesmi, ki sta težko opredeljivi, posamične so elegija, vložnica, satira, patriotična, religiozna in lirsko-epsko-satirična pesem; od pripovednih sta po 2 romanci in baladi. Dinastična je v Blumen aus Krain le Devova pesem v Edlingovem prevodu ter prav na koncu zbirke kratek odstavek v prozi, medtem ko je izšla ena takih pesmi posebej malo pred zbirko (An Joseph nach dem Tode Marien Theresiens). Po stilu bi spravil posamezne pesmi le v 3 predalčke, in sicer: 21 je izrazito viharških, 2 sta ossianski in 18 je rokokojskih. Mikalo bi me pokazati kak najizrazitejši primer Linhartove poezije, a ni časa. Zato samo nekaj posebnosti: bogastvo literarnih reminiscenc, dva literarna podvržka, lepi esej v biblijski prozi o koristnosti filozofije o naravi, prikupen rokokojski predgovor v prozi z domoljubnim poudarkom itd. Omeniti kaže še prepesnitve dveh slovenskih ljudskih pesmi, od katerih je tista o Pegamu in Lambergarju šolski zgled ossianizma, druga (Jasmin in njegova nevesta), samo po naslovu spominjajoča na pastoralno idiliko, pa je najbrž Linhartova kontaminacija dveh ljudskih pesmi različnih motivov. Da bi bila kaka neposredna zveza med Linhartom in uredništvom Pisanic, se mi ne zdi verjetno, čeprav najdemo v obeh zbirkah isti nemški Edlingov prevod (bolje prepesnitev) Devove Ljubezni Jožefa II., ki jo je Linhart dobil pač naravnost iz prevajalčevih rok. Zelo poučna je primerjava dveh variant iste pesmi, namreč prigodne poslanice Herbersteinu, iz katere bi videli, kako zelo je bil Linhart kot gimnazijec pod Denisovim vplivom, kasneje pa se je tega vpliva močno otresel.

Kaj izhaja iz te primerjave?

Pisanice gredo tako po duhu kakor po oblikah in slogu kar precej vstric z dunajsko denisovsko poezijo, ki pa že zaostaja za almanaško; Linhart je pustil že za sabo dunajske almanahovce in se tudi po kvaliteti kar lahko kosa z marsikaterim sturmunddrangovcem glede intenzitete doživljanja, domiselnosti in izraza. Tu imamo že kar lepe primere močne avtonomne poezije, medtem ko se pisaničarji klanjajo na desno in levo ali pa se plazijo po tleh utilitarizma. Vendar pa spet ne smemo biti Pisanicam krivični: to je šele začetek naše posvetne poezije z ozkim zornim kotom in neizbrušenim jezikom, medtem ko je Linhart hodil v pesniško šolo k najmodernejšim sodobnim vzornikom in vse drugače obvladal izrazni instrument. Vendar imajo tudi Pisanice marsikaj takega, kar nosi v sebi živo kal za nadaljnji razvoj. Pisanice so imele široko odprto pot strmo navzgor, Linharta pa je vključitev v slovensko prerodno gibanje vodila kot pesnika skoraj v molk, če ne štejemo sicer posrečenih vložnic v Matičku. Med prevajanjem Linhartovih pesmi za Zbrano delo v prozo je bilo ničkoliko težav, zato sem se vpraševal, kako bi mogel Linhart obleči svoja čustva in vizije, sorodna tistim nemških Originalgenijev, v opotekajoči se pisaniški jezik. V Pisanicah je n. pr. miselni prehod iz verza v verz (enjambement) le dokaz nespretnosti in zadrege, pri Linhartu pa dinamike in ognja. Treba je bilo čakati več kot 20 let, da se nam je šele rodil genij, ki mu je slo-

venska beseda pela enako polno kakor nemška. Ker pa v Linhartu vendarle ni bilo tistega žara, ki ga more pri samoraslem geniju zadušiti le smrt, je tudi kot nemški pesnik utihnil. Zato pa je kot slovenski dramatik stopil popolnoma iz okvira naše takratne literarne produkcije tako zaradi estetske kakor ideološke svojevrstnosti v obeh komedijah (Slodnjak).

O Županovi Micki in Matičku ne kaže tu razpravljati kaj več, saj je bilo o tem že drugod vse bistveno povedano. Sodba o njunem razmerju do Richterja in Beaumarchaisove predloge, zlasti pa o njunem historičnem pomenu je izrečena in se skorajda ne bo več bistveno izpremenila. Vse kaže, da Linhart svojega Matička nikdar ni videl na odrskih deskah, čeprav so bile za to že pripravljene kompozicije pevskih vložnic. Nova pa je ugotovitev, da so Zoisovi fužinarji in plavžarji na Javorniku v zimskih večerih z užitkom poslušali Matička vsaj v recitirani obliki. Obe deli še danes potujeta po naših odrih in razveseljujeta gledalce, v tem pa je najboljši dokaz za njuno življenjsko silo in genialnost njunega očeta.

Franc Zdravcec

POGLEDI NA REALIZEM PRI SLOVENCIH MED VOJNAMA

II

Polarnost v slovenski književnosti in književni ideologiji v tridesetih letih dobro osvetljujeata naslednji misli: »...ali v naturalizem in materializem, ali v idealistično poglabitev snovi in vsebine. To je tisto veliko vprašanje« in »Zakaj bi si pravzaprav brisali oči pred življenjem, zakaj ne bi gledali življenja v vsej njegovi prokleti resničnosti.« Prvo je zapisal France Koblar 1935. leta, drugo pa Ivan Potrč v Kreflovi kmetiji. Realistična misel, kakor jo je izrazil Potrč, je v tem desetletju zmagala v književnosti kljub močnim idealističnim tokom. Zmagala ni samo zaradi notranjih umetnostnih vzrokov, n. pr. kot rešitev iz zagate ekspresionizma, marveč temelji njena zmaga v objektivnih pogojih, se pravi v splošnem duhovnem ozračju in sociologiji slovenske družbe.

Gospodarska kriza in kulturnopolitični pritisk države na slovensko ljudstvo v času diktature in po njej sta prisilila mladino, da je nadomestila prvino mistične romantike, za katero je izgoreval del prejšnje generacije, s praktičnim življenjskim realizmom. Ni se več bojevala za človeka, pisanega z veliko začetnico, marveč med drugim za nacionalne kulturne in izobrazbene ustanove — od pomurske gimnazije do univerzitetne knjižnice in medicinske fakultete v Ljubljani. Naša revialna publicistika je zahtevala več kritike in objektivne analize ne samo v vprašanjih literature, marveč tudi kritiko in analizo splošno kulturnih, socialnih, gospodarskih in političnih razmer. Zahtevala je dinamično kritiko, se pravi takšno, ki bi gradila »zdrav občutek za razvoj in jasen nazor o novih oblikah življenja in dela«. V tem analitično-kritičnem razpoloženju je v socioloških študijah Fr. Žgeča in J. Kerenčiča zavela trpka življenjska stvarnost s slovenskega malokmečkega in viničarskega vzhoda, Vodopivec, Zupan, Vito Kraigher in drugi pa so opisovali bedo drugih proletarskih slojev. Vsa trideseta leta označuje nadalje močan porast materialistične filozofije in vpliv